

В. В. МАКАРЧУК

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань

А.С. МАКАРЕНКО І ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

Ключові слова: продуктивна праця, взаємозв'язок навчання і праці, політехнізм і проектування, професіоналізм, профорієнтація.

Актуальність проблеми організації трудового виховання учнів в умовах реформування української освіти полягає в тому, що особистісно зорієнтоване навчання вимагає розробки наукового підходу до трудового навчання продуктивного типу, яке б сприяло професійній орієнтації, самовизначенню і набуттю на цій основі професіоналізму. Ретроспективний огляд проблеми сприяє виявленню прогресивних педагогічних надбань, недоліків у її розв'язанні, допомагає глибше усвідомити сучасний стан і перспективи розвитку організації трудового виховання в загальноосвітній школі.

Протягом громадянської війни і військової інтервенції радянський уряд, виявляючи турботу про дітей червоноармійців, бідняків та дітей-сиріт, створює різноманітні виховні заклади, завданням яких було виховання і навчання підростаючого покоління за рахунок держави, що зумовило заміну “Декларації про єдину трудову школу” “Декларацією Наркомосу УРСР про соціальне виховання дітей”, де провідними виступали ідеї охорони дитинства та єдиного дитячого будинку. Так, у 1919 р. Наркомос УРСР запропонував організацію дитячих трудових комун, у яких учні виховувалися б протягом кількох років. Приймалися в комуну діти найбіднішого населення і сироти [1, с. 77]. У червні 1919 р. трудові комуну були створені в с. Китаєво, Ржищеві, Святошино (Київська губернія) [1, с. 65].

У вересні 1920 р. А.С. Макаренко був призначений завідуючим колонією для малолітніх правопорушників під Полтавою. Починаючи роботу в колонії, А.С. Макаренко вважав, що його завдання «вправити душі» у правопорушників, тобто підлікувати, накласти латки на характери. Згодом його перестають цікавити питання виправлення, оскільки особливих правопорушників немає, а є люди, що потрапили у тяжке становище.

І тут змістом життя колоністів він робить їх систематичну, педагогічно правильно організовану трудову діяльність. Охорона державного лісу, самообслуговування, роботи, пов'язані з утриманням і доглядом коней, корів, свиней та їх вирощуванням, працею в саду – все це відіграло вирішальну роль у формуванні дитячого колективу, розвитку високих моральних якостей, вихованні вольових рис тощо.

На думку А.С. Макаренка, трудова діяльність у вигляді “кустарного виробництва” породжує “кустарну педагогіку”. Він прагнув до виробництва більш ефективного, машинного. Отже, домінував принцип політехнізму, натомість ігнорувалися принципи професіоналізму і художнього проектування, ремісничого художньо-промислового виробництва.

Фактором більш дієвим з виховної точки зору стала праця в майстернях. Такий вид діяльності, точніше – його процес, складався з послідовних операцій, тому мав внутрішню логіку. Він пов'язувався з більшою відповідальністю, бо призводив до виготовлення цінностей; у ньому широко проявилися особистісні і матеріальні інтереси: здобуття професії, прибуток колонії, придбання необхідних засобів і предметів продуктивної праці. Колонія мала столярну, слюсарну, шевську, ковальську, колісну

майстерні та майстерні з лозоплетіння. Проте праця в кустарно обладнаних майстернях не приносила бажаних результатів: вихованці працювали один з одним, але не були пов'язані колективною працею. У цих майстернях кожен колоніст виготовляв визначену індивідуальну продукцію. “Як тільки хлопець починав кваліфікуватися, як тільки він міцно прикріплювався до свого верстата, він уже меншою мірою ставав колоністом” [5, с. 626].

Виходячи з конкретних умов та можливостей колонії, А.С. Макаренко взяв курс на будівництво колективного сільськогосподарського виробництва, здатного давати товарну продукцію, у якому б колективні трудові зусилля забезпечували більш високі господарські та педагогічні результати.

А.С. Макаренко відмовився від “ремісничо-соцвихівського характеру виховання”. Колонії розгорталися в солідні господарства з таким розрахунком, щоб вони змогли організувати у своїй периферії сільськогосподарські комуни з випускників або включати їх у господарство як робітничий чи адміністративний персонал. При організації такого господарства повинні досягатися перш за все виховні, а не вузькогосподарські цілі. Проте таку мету повинні бачити лише педагоги, а вихованці – посправжньому переживати господарські турботи: “тільки переживання господарського піклування, – писав А.С. Макаренко, – може дати могутній поштовх колективу, з одного боку – для виховання потрібних нам властивостей колективу, з другого – для логічного виправдання норм поведінки особи в колективі...” [6, с. 226].

У сільськогосподарській колонії ім. М. Горького чітка система організації постійнодіючих загонів повністю сформувалася до весни 1923 р. Вони “містили в собі ідею розподілу колоністів по майстернях” [5, с. 192]. При цьому всі колоністи займалися сільськогосподарськими роботами, розподілялися за зведеними загонами, які діяли у незмінному складі приблизно протягом тижня. Постійні загани давали кваліфікацію. Так, у колонії діяли постійні загани, що працювали у шевській майстерні, в кузні (яка давала прибуток колонії, а вихованцям – спеціальність). На машинній основі почала розвиватися слюсарна майстерня, що зумовило виникнення слюсарного виробництва. Ці ж загани працювали й у млині, а пізніше – на електростанції.

У досвіді колонії ім. М. Горького отримали розвиток такі компоненти системи трудового виховання, як участь колоністів в продуктивній праці, включення їх у виробничі відносини; організація колективного самообслуговування, спрямованого на задоволення різноманітних потреб колективу; тісно пов'язана з сільськогосподарським виробництвом дослідницька діяльність вихованців колонії. У природному середовищі сільської школи-колонії принципи профорієнтації, політехнізму, проектного моделювання виявилися у продуктивній праці сільськогосподарського виробництва.

29 грудня 1927 р. було відкрито комуни імені Ф.Е. Держинського. З самого початку свого існування вона проголошувалася як самостійна організація, яка діяла на засадах госпрозрахунку зі звільненням від державних і місцевих податків.

У комуні імені Ф.Е. Держинського праця в деревообробній, слюсарно-механічній та швейній майстернях, які вже були електрифікованими, проходила в дві зміни. Восени 1929 р. комуна отримала довгострокову позику на будівництво окремої будівлі для майстерень, а до кінця цього року здійснився їх перехід на промислову основу, було введено і цехову організацію праці. Навчання в них велось за предметною системою під керівництвом інструктора виробничого навчання (навчальна робота стає виробничою). У майстернях виготовляли вироби для власних потреб комуни (навчальні роботи з програми) та виконували замовлення різних організацій.

У 1930-1931 рр. у цехах напівкустарного виробництва (машинний цех деревообробних матеріалів, слюсарно-токарний, складальний цех деревообробних майстерень, механічний цех, швейний, нікелювальний, ливарний) продуктивна праця активізується. Така активізація призвела до масового виробництва вихованцями стандартних меблів, металевої арматури, швейних виробів. У березні 1930 р. було придбано старий ливарний барабан і три токарні верстати.

Продукція комунарського виробництва налічувала випуск кутиків для ліжок, виготовлення мідних маслянок Штауффера тощо. Дієвість призвела до грошового накопичення та розширення виробництва. Отже, на цьому етапі праця вже не є засобом виходу з нестатків, вона стає основою, джерелом витрат на потреби шкільного та позакласного життя.

На початку існування комуні А.С. Макаренка не наважувався поставити вихованців у ті самі умови, в яких знаходяться дорослі робітники, боявся використовувати особисту зацікавленість комунара. Введення підрядної оплати праці за визначеними розцінками дало хороший результат: "... вже в перший місяць у квітні майстерні дали тисячу карбованців прибутку. В наступні місяці прибуток цей став рости в надзвичайній прогресії: в травні – п'ять тисяч, в червні – одинадцять тисяч, в липні – дев'ятнадцять тисяч, в серпні – двадцять дві тисячі" [3, с. 51].

Водночас зазначимо, що передові ідеї А.С. Макаренка щодо поєднання навчання із продуктивною працею у ті роки не отримали належного розповсюдження та визнання. Питання заробітної плати, грошей – одне з найгостріших, які доводилося розв'язувати А.С. Макаренку. Розроблена ним система трудової підготовки передбачила використання грошей як елемента виховання та підвищення продуктивності праці. Негативне ставлення до виплати грошей як відшкодування за працю мали управлінці системи органів виховання та освіти: "Коли справа доходила до найнезначнішої кількості карбованців, намічених як зарплата або премії для дітей, на "Олімпі" зчинявся справжній скандал" [5, с. 544]. Однією з причин уведення зарплат за продуктивну працю було невміння дітей розпоряджатися власними грошима. "До цього часу часто спостерігався шкідливий вплив незвички вихованців до власного бюджету, що визначало ... невдачу їх перших самостійних кроків" [4, с. 32].

За свідченням А.С. Макаренка, комуна зарекомендувала себе як сильна господарська організація, і тому їй було видано на загальних засадах довгострокову позику на будівництво заводу електродрилів. Урочистий запуск першого в країні заводу відбувся 7 січня 1932 р., а вже 11 січня випустили перший електродриль. Пізніше було вирішено питання будівництва заводу фотоапаратів типу "Лейка" (ФЕД). 28 грудня була випущена перша в СРСР серія плівкових фотоапаратів.

Ф.І. Іващенко наводить маловідомі приклади з досвіду організації продуктивної праці в закладах А.С. Макаренка. На його думку, педагог у сільськогосподарській продуктивній праці намагався забезпечувати духовний розвиток за аналогом до народних традицій. Він прагнув створювати, наприклад, "симфонію молотьби", "мажорну музику радісної людської втоми" [2, с. 81]. А.С. Макаренко проголосив принцип "перспективи радості" у продуктивній праці учнів. Зазначений принцип покладено, як відомо, в основу календарно-обрядових сільськогосподарських свят українців: "перша борозна", "обжинки". Ф.І. Іващенко зазначає, що у продуктивній праці є можливості для духовного розвитку і самореалізації особистості. Такий підхід А.С. Макаренко апробував до організації продуктивної праці учнів, коли навчав їх "сприймати музику, красу праці". Автор вважає, що естетичному сприйманню у процесі праці "навчати набагато складніше, аніж ознайомити з технологічним змістом праці" [2, с. 81]. Мо-

лотьбу А.С. Макаренка організував наступним чином: шикуння загону, салют, винос прапора, вихід на молотьбу під марш барабанщиків, здіймання прапора над снопами хліба, призначеними для молотьби. Широко практикувалося у сільськогосподарській продуктивній праці А.С. Макаренка свято першого снопа.

Новітні підходи до наукового аналізу педагогічної спадщини А.С. Макаренка дозволяють стверджувати, що його погляди реалізувалися у процесі організації продуктивної праці учнів у контексті філософсько-педагогічних концепцій А. Бергсона, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше [7, с. 46]. Наприклад, тези А. Бергсона про те, що суспільні “закони – це народно закріплені звичаї”, що “соціальна солідарність ... розповсюджується через загальне прийняття звичаїв” були використані А.С. Макаренком для відзначення знаменних дат, пов’язаних із життям народу і країни. Він надавав важливого значення святам і традиціям, символіці й атрибутиці, якими збагачувалося духовне життя вихованців. Втілюючи погляди А. Шопенгауера, А.С. Макаренка навчав мажорній життєдіяльності, започаткувавши традицію здорової психіки дітей.

З огляду на досягнення А.С. Макаренка в організації продуктивної праці як засобу повноцінного розвитку особистості, на теоретичну спадщину, яка в умовах комуністичного режиму була науково виваженою, апробованою тривалим проміжком часу, ми вважаємо його основоположником теорії і практиком організації продуктивної праці у взаємозв’язку з розумовим вихованням і духовним розвитком учнів. Його ідеї наближені сьогодні до новітньої теорії пізнання, яка називається в зарубіжній педагогіці концепцією “пізнаючого тіла”, суть якої полягає в активізації рухової активності “агента пізнання” з метою створення власного особистісно значущого середовища. У зазначеному контексті теоретичний і емпіричний досвід А.С. Макаренка ще чекає на свого дослідника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дискусія про єдину трудову школу 29–30 червня 1919 р. – ЦДАЖР, ф.166, оп. 2, од. зб. 519, арк. 7. оп. 1, од. зб. 177, арк. 65.
2. *Иващенко Ф.И.* Труд и развитие личности школьника: Кн. для учителя. – М.: Промсвещение, 1987. – 94 с.
3. *Макаренко А.С.* Марш 30 року // Твори: В 7 т. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1953. – С. 9–137.
4. *Макаренко А.С.* Педагогические произведения 1922–1936 гг. // Избранные произведения: В 8-ми т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
5. *Макаренко А.С.* Педагогічна поема // Твори: В 7-ми т. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1953. – 710 с.
6. *Макаренко А.С.* Педагогічні статті і виступи // Твори: В 7-ми т. – Т. 7. – К.: Радянська школа, 1955. – С. 223–261.
7. *Пашко Л.Ф., Бардінова В.Д.* Потаємна філософія педагогіки А.С. Макаренка // Пост-методика. – 1996. – №3 (13). – С. 46.

В. В. Макаруч

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины,
г. Умань

А.С. МАКАРЕНКО И ФЕНОМЕН СОЦИАЛЬНОГО СИРОТСТВА

В статье актуализируются особенности организации трудового воспитания школьников в опыте работы А.С.Макаренко.

Ключевые слова: производительный труд, взаимосвязь обучения и труда, политехнизм и проектирование, профессионализм, профориентация.

V.V.Makarchuk

A.S.MAKARENKO AND THE PHENOMENON OF SOCIAL ORPHANS

In the article generalized experience A.S.Makarenko is on questions of organization of labour education of students.

Key words: productive labour, interconnection of education and labour, politechnizm and projecting, professionalism, professional orientation.

*Одержано 19. 03. 2009 р.
Рекомендовано до друку 26. 05. 2009 р.*